

УДК 94 (477.83/86)

ВІЙСЬКОВА ЕМІГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В БОРОТЬБІ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ

ОЛЕКСІЙ ФУРТЕС,*старший науковий співробітник Академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

У статті розглянуто діяльність військової еміграції Української держави в період між двома світовими війнами. З'ясовано місце й роль військової еміграції Української держави в державно-соборному процесі творення України. Автор показує, що гетьманська течія еміграції своєю науковою та історичною думкою збагатила історіографію українських визвольних змагань, напрацювавши власну концепцію Української революції.

Ключові слова: Українська Держава, військова еміграція, державотворення.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Проблема українського державотворення після падіння царату є надзвичайно важливою для сучасної України, адже будівництво її правдивої незалежності та самостійності триває. Помітне місце в узагальненні визвольних змагань 1917-1921 рр., з'ясуванні та осмисленні головних причин невдалої спроби державного будівництва, а також в опрацюванні шляхів розвитку національного руху й поширенні української проблеми в зарубіжжі посіла творча спадщина військової еміграції Української Держави гетьмана П. Скоропадського, представники якої своєю воєнно-історичною діяльністю продовжили боротьбу за державність.

Розгляд цієї проблематики радянська історіографія відверто ігнорувала. Лише останнім часом увага істориків, політологів і філософів України торкнулася цієї сторінки української минувшини. Тож дослідження діяльності еміграції Української Держави залишається актуальним.

Аналіз наукових праць [1-6] свідчить, що найбільш визначними постатями воєнно-історичної діяльності гетьманської еміграції були В'ячеслав Липинський, Василь Кучабський, Сергій Шемет, Павло та Данило Скоропадські, Дмитро Донцов, Степан Томашівський. Саме завдяки їх зусиллям відбувся вплив на ідеологію гетьманців у добу Української революції та після її поразки, на їх духовне й політичне життя в еміграції, на зміст їх боротьби. Отже, розглянемо докладніше внесок військової еміграції Української Держави в загальну справу українців у боротьбі за державність.

Мета статті. З'ясувати місце й роль військової еміграції Української Держави в державно-соборному процесі творення України.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи ситуацію в Україні навесні й улітку 1918 р., тобто в добу Української Держави гетьмана П. Скоропадського, переважна більшість істориків і дослідників українського зарубіжжя прийшли до висновку, що загальний соціально-політичний контекст склався не на користь гетьманської влади, оскільки був сильний німецький і російський чинник. Поступово в процесі розвитку молоді держави формувалися передумови її падіння, що й сталося в грудні 1918 р. [1, с. 91].

Гетьману П. Скоропадському довелося підписати акт про самозречення від влади й продовжити боротьбу за державність на засадах консерватизму в еміграції. Найважливішими центрами військової еміграції Української Держави в міжвоєнні роки стали Берлін, Вінніпег і Торонто [2].

Загалом у Німеччині осіло велике коло представників гетьманського крила української еміграції, серед яких чимало визначних особистостей, зокрема П. Скоропадський, В. Липинський, В. Кучабський, С. Шемет, М. Кочубей, Д. Дорошенко, І. Мірчук, З. Кузеля та ін. Зауважимо, що військовиками були не всі, але їх теоретиків і політиків цікавили уроки Української революції 1917-1921 рр. Відзначимо також, що їхня творча діяльність тісно пов'язувалася з практикою державотворення, розробкою її ідеологічної та правничо-організаційної бази, воєнної доктрини.

Уже наприкінці 1918 р. українські монархічні організації зарубіжжя гетьманського спрямування під проводом Українського союзу хліборобів-державників заснували в Німеччині, Польщі, Румунії свої осередки. 1920 р. у Відні зусиллями В. Липинського, С. Шемета, Д. Дорошенка, М. Кочубея і О. Скорописа-Йолтуховського постав керівний центр Союзу та його друкований орган - "Хліборобська Україна". До вищого органу - Ради присяжних - крім зазначених осіб, увійшов гетьман Павло Скоропадський, що викристалізувало ідейно-політичне обличчя Союзу. У червні 1922 р. в австрійському містечку Райхенау з'їзд гетьманських організацій обрав Центральну управу Об'єднаних хліборобських організацій на чолі з І. Леонтовичем. До об'єднання увійшли угруповання багатьох країн Європи й Америки [7, с. 5].

Великим здобутком керівництва стало заснування за ініціативою П. Скоропадського 1926 р. в Берліні Українського наукового інституту (УНІ). Цей заклад став потужним центром військово-історичної науки передусім тому, що в його стінах працювали В. Залозецький, В. Липинський, М. Антонович, Б. Крупницький, З. Кузеля, І. Мірчук, О. Скоропис-Йолтуховський, Д. Оляничин та ін. Крім того, у його видавництві видруковано праці з історії України, національно-визволь-

№ 3 (110) березень-квітень 2011 р.

них змагань, зокрема "Посібник з історії України" Б. Крупницького, "Handbuch der Ukraine" І. Мірчука. Саме в часи перебування на чолі інституту (1926-1931) Дмитро Дорошенко видав другий том під назвою "Українська гетьманська держава" своєї тритомної "Історії України 1917-1923 рр." [8; 9].

Діяльність УНІ сприяла піднесенню творчих здобутків військових істориків з угруповання гетьманців-державників. До них слід зарахувати Василя Кучабського, який довгі роки жив і працював у Берліні, був активним співробітником інституту. Він автор відомих праць: "Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис" (1937); "Західна Україна в боротьбі з Польщею і більшовизмом у 1918-1923 роках" (1934); "Симон Петлюра в світлі історії" (1936); "Україна і Польща" (1933), "Вага і завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918-1919-го року" (1933). Зауважимо, що він був знаним спеціалістом із мілітарного права, теорії, озброєння війська. Ще в роки світової війни ним підготовані україномовні підручники "Зберігання зброї" (1914), "Кріс піхотного війська" (1914), "Розвідка служба" (1914), "Сигналізація" (1914), "Теорія стрільня" (1914), "Шифри". Загалом у його доробку більше 130 праць [4, с. 408-504].

Слід відзначити активну видавничу діяльність Наукового інституту, яка розгорнулася відразу ж після його заснування. З 1927 р. Д. Дорошенко заснував видання "Записок" УНІ, три томи яких вийшли в 1927, 1929 і 1931 роках. Вони розглядали різні аспекти україністики, зокрема історії. 1932 р. новий директор інституту Іван Мірчук налагодив випуск збіроч науково-інформаційних повідомлень та започаткував серію українознавчих досліджень, а з 1933 р. - періодичний орган "Вісти" [10, с. 53-64].

У монографії "Історія української преси" визначний історик вітчизняної журналістики Аркадій Животко, який довгі роки працював у Чехословаччині й Німеччині, відзначив періодичні видання гетьманського крила українського зарубіжжя. Він писав, що для організації "національно-політичної думки, задоволення культурних і наукових інтересів та інформування чужини" у Берліні на початку 1920-х років "за редакцією З. Кузеля виходить тижневик "Нове слово", а в 1921-1922 рр. - "Українське слово" спочатку двічі на тиждень, а потім (1922) як щоденна газета за редакцією Д. Дорошенка та З. Кузеля, заступаючи думки гетьманського руху... Ідеологічним органом гетьманців став журнал "Хліборобська Україна", що в 1920-1925 рр. виходив збірниками під проводом В. Липинського" [11, с. 324].

Після приходу Гітлера до влади, утримуючись на позиції лояльності до німецьких властей, гетьманський центр у Берліні продовжував наукову діяльність. Саме в другій половині 1930-х років з'явилася низка воєнно-історичних праць Василя Кучабського, якого історіограф Лев Шанковський називав одним "із найвизначніших українських воєнних істориків між двома світовими війнами". Він наголошував, що з усіх військово-історичних праць цього прихильника консервативної гетьманської течії "найбільшим його досягненням особистим, як теж досягненням української науки в цілому, є його ґрунтовний твір про "Західну Україну в боротьбі проти Польщі і більшовизму в 1918-1923 рр." [17, с. 70]. Зауважимо, що в той період, у зв'язку з наближенням Другої світової війни, німецьких видавців щораз більше цікавила українська проблема. "Саме тоді, - підкреслював у статті "Українська книга в Німеччині" М. Романюк, - німецькою мовою вийшла у світ "Історія України" Б. Крупницько-

го; у 1941 р. з'являється Енциклопедія України ("Handbuch der Ukraine") [12, с. 119].

Майже до початку Другої світової війни в Берліні виходили періодичні видання "Бюлетень гетьманської управи" і "Вісти", які редагував З. Кузеля. Варто зауважити, що в ті часи в Берліні виходило п'ять україномовних видань. Усі вони, незважаючи на політичні розбіжності, стояли на ґрунті українських національно-визвольних змагань й української державності.

Центром гетьманського руху в Канаді стала монархічна організація українців Канади - Союз гетьманців-державників, яка стояла на платформі ідей української гетьманської держави на чолі з П. Скоропадським. Зародком Союзу було об'єднання "Січ" під проводом активного діяча гетьманської орієнтації Володимира Босого, який заснував такі видання, як "Український робітник", "Канадійська Січ", "Канадійський українець" і став редактором тижневика "Пробій" у Торонто. Завдяки широкій пропаганді гетьманських ідей української державності, осередки організації розповсюдилися зі Східної Канади на Західну, частково США (гуртувалися навколо часопису "Січ" у Чикаго). Їх керівництво дбало про ідейний та військовий вишкіл членів організації. 1934 р. її реорганізовано у Союз гетьманців-державників із пресовим органом "Український робітник". На чолі Союзу стояли: один із його засновників редактор тижневика "Наш Поступ" в Едмонтоні та "Канадійський фермер" у Вінніпезі Теодор Даньків, пресовий референт Союзу Анна Арабська, талановитий журналіст, редактор "Українського Робітника" та пізніше "Нашої Держави" в Торонто Михайло Гетьман, редактор "Канадійського українця" (1927-1931) та "Українських вістей" з 1932 р. в Едмонтоні Володимир Дикий, а також І. Ісаїв, В. Дужий, І. Корчинський, Т. Михайлівський та ін. Співпрацювали з гетьманською організацією єпископи греко-католицької церкви Н. Будка і В. Ладика [13, с. 2973].

Новим імпульсом у діяльності Союзу став приїзд до Канади Данила Скоропадського, який перебував за океаном з листопада 1937 до квітня 1938 р. Він відвідав багато українських громад, виголосив низку промов у Торонто, Вінніпезі, Едмонтоні, Мондері, які були опубліковані 1938 р. у збірнику "За Україну". Усе це піднімало авторитет гетьманського центру в Канаді та поширювало його ідеологію, викликаючи негативну реакцію правих і лівих груп, висловлену в брошурі М. Ростовця "Скоропадський і скоропадчука", яка вийшла в Саскатуні 1938 р. Але чимало української спільноти підтримувало ідеї, висловлені представником гетьманського руху. Зокрема, один із визначних провідників націоналістичного табору генерал-полковник Микола Капустянський, перебуваючи в Канаді, видав у Саскатуні монографію "Українська Збройна сила й українська національна революція", у якій, зважаючи на роль заокеанської еміграції та її завдання, писав: "Ідея визвольної боротьби і творення незалежної Соборної України є близькою і дорогою для переважної більшості наших людей без різниці політичних, релігійних, культурних угруповань... На американському континенті Українці мусять створити широке загілля для визвольного фронту. Вони повинні підперти його в напрямках: політичному, моральному і технічно-матеріальному" [14, с. 48]. Наприкінці 1930-х років українські емігранти мали можливість читати журнали "За збройну Україну" та "Війна і техніка", які виходили під редагуванням М. Капустянського [15, с. 71].

На відміну від української спільноти в Польщі, Чехословаччині та Німеччині, у Канаді в міжвоєнні роки

не вдалося створити центр військово-історичної науки. Український воєнно-історичний інститут закладено лише 1950 р. у Торонто. Його засновником став генерал-поручник Михайло Садовський, полковник Генерального штабу в часи Гетьманату, автор низки військово-історичних нарисів [16]. Утім, гетьманському рухові не вдалося висунути зі своїх лав визначних військових істориків. І все ж публікаціями в періодичній пресі, окремими роботами у видавництвах Канади та за її межами представники цього угруповання загалом об'єктивно відтворювали історію Української Держави гетьманської доби. При цьому, зрозуміло, заперечували закиди опонентів у тому, що Гетьманат міг бути німецьким чи російським проектом.

До цієї проблематики спричинилися своїми публікаціями й військовики колишньої Наддніпрянської армії, зокрема генерал В. Євтимович "Ставлення у гетьмана" (Торонто, 1937), підполковник Т. Омельченко "З історії Синіх" (у збірнику з нагоди 50-річної служби в українському війську генерала В. Сікевича. Вінніпег, 1938) та ін. [17].

Слід зауважити, що угруповання гетьманців існували також у США, куди в 1920-х роках переселилося до 40 тис. українців. Ця хвиля стала першою національно свідомою українською масовою імміграцією в Америці. Відтак значно посилювався інтелектуальний рівень політизації існуючих і новостворених об'єднань, серед яких і Союз гетьманців-державників з центром у Чикаго.

Висновки

У середовищі гетьманської течії в міжвоєнні часи з'явилися амбітні історики й політологи, які створили фундаментальні праці з історії національно-визвольних змагань, подали нові ідеологічні теорії з державного будівництва, проаналізували уроки Української революції. Гетьманська течія української військової еміграції напружувала власну концепцію Української революції, яка знайшла своє втілення в історичних та політологічних працях її представників. Їх науково-історична думка збагатилася історіографією українських визвольних змагань, оскільки чимало концептуальних заasad, насамперед, із проблематики національної державності, державного та військового будівництва, збігалися з поглядами іншого крила істориків українського зарубіжжя - еміграції Української Народної Республіки (УНР). Військова еміграція гетьманського угруповання своєю чисельністю та інтелектуальним потенціалом значно поступалася військовій еміграції УНР і центрам української історичної науки в Галичині. Їй не вдалося утворити таких наукових осередків, як Українське воєнно-історичне товариство наддніпрянської еміграції, або таких потужних видавничих центрів, як "Червона Калина" у Львові. Проте це не

применшує їхнього внеску в загальну справу боротьби за відновлення незалежності України, соборності її поневолених земель, за її державність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проданюк Ф. Українська Держава та її гетьман Павло Скоропадський / Ф. Проданюк // Військо України. - 1993. - № 10. - С. 79-91.
2. Історія української еміграції / [гол. ред. Б. Лановик]. - К. : Знання, 1997. - 520 с.
3. Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873-1945). - К. : Академпрес, 1993. - 398 с.
4. Гелей С. Д. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку / С. Д. Гелей. - Львів, 1998. - 532 с.
5. Трошинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. Трошинський. - К. : Україна, 1994. - 260 с.
6. Швагуляк М. Українська політична еміграція в Німеччині у 30-х роках ХХ ст. // Українська еміграція. Історія і сучасність. - Львів, 1992. - С. 316-333.
7. Бюлетень Гетьманської Управи. - Берлін, 1925-1939 рр.
8. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. - Т. 1: Доба Центральної Ради / Дмитро Дорошенко. - Ужгород, 1932. - 452 с.; Т. 2: Українська Гетьманська Держава. - 424 с.
9. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. - Львів, 1991. - 574 с.
10. Потульніцький В. Нариси з української політології (1819-1991) / В. Потульніцький. - К. : Либідь, 1994. - 320 с.
11. Животко А. Історія української преси / А. Животко. - Мюнхен, 1990. - 327 с.
12. Романюк М. Українська книга в Німеччині (1914-1939) / М. Романюк // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника. - Вип. 7/8. - Львів, 2000. - С. 113-121.
13. Енциклопедія Українознавства : у 10 тт. - 2-е вид. словникове / [гол. ред. В. Кубійович]. - Париж ; Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка, 1955-1984. - 4015 с.
14. Капустянський М. Збройна сила і українська національна революція / М. Капустянський. - Саскатун, 1938. - 50 с.
15. Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський (1881-1969) / М. Ковальчук. - К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. - 128 с.
16. Садовський М. Микола Юнаків. Генерального Штабу Генерал-Полковник Армії УНР / М. Садовський // Вісті Комбатант. - 1971. - Ч. 3-4 (53-54). - С. 38-43.
17. Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії / Л. Шанковський // Український історик. - 1970. - Ч. 4 (28) - С. 67-75; 1971 - №1-2 (29-30). - С. 58-69; №3-4 (31-32). - С. 31-32; 1972. - Ч. 3-4 (35-36). - С. 55-71; 1973. - Ч. 3-4 (39-40). - С. 113-126; 1974. - Ч. 1-3 (41-43). - С. 48-64; 1975 - Ч. 1-2 (45-46). - С. 45-69.

O. Furtes

MILITARY EMIGRATION OF THE UKRAINIAN STATE IS IN FIGHT FOR STATE SYSTEM

In the article activity of military emigration of the Ukrainian State is considered in a period between two world wars. A place and role of military emigration of the Ukrainian State is found out in the state cathedral process of creation of Ukraine.

Key words: Ukrainian State, military emigration, creation of the state.

© О. Фуртес

Надійшла до редакції 22.02.2011

№ 3 (110) березень-квітень 2011 р.